

De betekenis van impactstudies

F. van Puffelen Hoe belangrijk is de sector of bedrijfstak kunst voor de landelijke, regionale of plaatselijke economie? Deze kwestie ligt ten grondslag aan de diverse impactstudies die in de Verenigde Staten, Europa en ook in Nederland zijn gedaan. Deze vraag wordt doorgaans beantwoord door te berekenen wat de produktiewaarde en werkgelegenheid is die door het bestaan van de kunstsector in de betrokken economie wordt gerealiseerd. Aangezien de omvang van een (landelijke, regionale of plaatselijke) economie ook wordt uitgedrukt in de waarde van de daar geproduceerde goederen en diensten (produktiewaarde) en in de werkgelegenheid (aantal betaalde banen, arbeidsjaren) kan zo het aandeel van de kunstsector daarin worden becijferd. Dit noemt men dan de economische betekenis van de kunstsector. Dit artikel is een bewerking van een lezing op de contactdag kunstonderzoek 1991.¹ De auteur gaat kritisch in op de aannamen achter de berekeningswijze en vooral op de beleidsconclusies die op de studies worden gebaseerd. Vooral de conclusie dat zou blijken dat kunstsubsidies welbested zijn, wordt onder vuur genomen. De lezing richtte zich oorspronkelijk op een economenpubliek; hier is getracht het artikel ook voor niet-economen begrijpelijk te maken.

1. Inleiding

In navolging van diverse Amerikaanse studies (zie bijgevoegde literatuurlijst: 1a en 1b) naar de economische 'impact' van kunst, zijn na 1980 ook in Europa een aantal impactstudies van kunst gedaan (idem: 2a t/m 2f), waarvan – voor zover bekend – drie in Nederland: één ten aanzien van Amsterdam (idem: 3), één over de provincie Groningen (idem: 4) en één over de provincie Zuid-Holland (idem: 5). Impact kan het beste vertaald worden met 'gekwantificeerde invloed'.

De in dit artikel besproken economische impactstudies onderzoeken – voor een bepaald gebied (land, streek, stad) en over een bepaalde periode – de effecten van het bestaan van de sector kunst op de produktiewaarde en werkgelegenheid.² Met andere woorden: in hoeverre hangt de produktiewaarde en werkgelegenheid in het betrokken gebied samen met de aanwezigheid van een kunstsector? Dit wordt dan doorgaans aangeduid met de economische betekenis van een kunstsector.

2. Afbakening, dataverzameling en analyse

De eerste stap van een impactonderzoek is de afbakening van de kunstsector. Afgezien van de kunstdisciplines rekenen alle impactstudies hier de schepping, vertolking (uitvoering) en de distributie (verspreiding) van kunst toe. Verder beperken de meeste studies zich tot professionele kunsten in de zin van beroepsmatig; amateuristische kunstbeoefening wordt dan als een vorm van vrijetijdsbesteding beschouwd. Hierin schuilt zeker een arbitrair element, omdat ook voor amateuristische kunstbeoefening goederen en diensten worden geproduceerd (aankoop van muziekinstrumenten, huur van een zaal voor optredens, begeleiding door professionele krachten en dergelijke). Verder is ook de afgrenzing wat disciplines betreft in zekere zin

arbitrair. In de Newyorkse studie (idem: 1b) werden film, video, reclame en omroep meegenomen als *art industries*; in de Amsterdamse studie werd dit niet gedaan.

Arbitraire afbakening is echter geen echt probleem zo lang duidelijk is wat wel en wat niet is meegenomen. Omdat de vereiste data over de kunstsector praktisch nooit volledig in bestaande statistieken kunnen worden gevonden, moet voor de benodigde gegevens over produktiewaarde (toegevoegde waarde plus waarde ingekochte materialen en diensten) en werkgelegenheid bijna altijd uitgebreid graaf- en spitwerk (en vaak zelfs veldwerk via enquêtes) worden gedaan. Voor zover het instellingen betreft, treft men cijfers over de toegevoegde en inkoopwaarde in de staat 'baten en lasten' aan. Hierin vindt men ook andere financiële gegevens, zoals opbrengsten uit subsidie, sponsoring en zelf verdiende inkomsten. Hetzelfde geldt voor de afdracht van omzetbelasting (btw), eventuele vennootschapsbelasting en inkomstenbelasting. Soms moeten voor deze zaken andere boekhoudgegevens worden geraadpleegd.

Indien men op deze wijze de beschikking krijgt zowel over gegevens betreffende subsidies als over afdracht van diverse soorten belastingen, krijgt men ook een – partieel – beeld van de inkomsten uit en uitgaven aan de kunstsector, vanuit het standpunt van de overheid (zie: paragraaf 7). Bij impactonderzoek hoort tevens een nadere analyse van de door de kunstsector ingekochte goederen en diensten om na te gaan welke andere bedrijfstakken in het onderzochte gebied 'profiteren' van het bestaan van de kunstsector. Door deze inkoop ontstaat immers produktie en werkgelegenheid.

Verder veronderstelt impactonderzoek de analyse van de zogenaamde 'aanvullende' bestedingen van kunstconsumenten, nodig of gebruikelijk bij kunstconsumptie. Hierbij moet

worden gedacht aan transportkosten voor theaterbezoek, het etentje vóór- of achteraf en aan verblijfskosten van kunst-toeristen. Ook deze gegevens zijn zelden zonder meer beschikbaar.

De aldus verzamelde gegevens worden op verschillende wijzen gegroepeerd en bewerkt om tot het eindresultaat – een berekening van de economische betekenis van de kunstsector – te komen.

- In de drie in de volgende paragrafen beschreven onderzoeken – Amsterdam, Zuid-Holland en Groningen – is de economische betekenis van de sector kunst, afgezien van verschillen in afbakening, op min of meer identieke wijze berekend. De volgende grootheden worden daarbij in kaart gebracht:
- de inkomsten van de kunstsector (op een of andere wijze afgebakend);
 - de eigen produktiewaarde van de kunstsector, gedefinieerd als de toegevoegde waarde (= som van loon- en salariskosten plus eventuele winst);
 - de werkgelegenheid in de kunstsector (personen en arbeidsjaren);
 - het directe effect van de inkopen van de kunstsector bij de leverende bedrijfstakken in de onderzochte regio (wederom in termen van produktiewaarde en werkgelegenheid);
 - de produktiewaarde en werkgelegenheid als gevolg van zogenaamde aanvullende bestedingen van kunstconsumenten;
 - de zogenoemde indirecte effecten, namelijk:
 - de produktiewaarde en werkgelegenheid in de verzorgende bedrijfstakken als gevolg van de inkomensbesteding van werkers in de kunstsector;
 - produktiewaarde en werkgelegenheid als gevolg van extra inkopen door de toeleverende bedrijfstakken door de gestegen omzet die het gevolg is van de inkopen door de kunstsector;

- produktiewaarde en werkgelegenheid als gevolg van extra inkopen door de gestegen omzet in de bedrijfstakken die profiteren van de hierboven genoemde aanvullende bestedingen. De optelling van de hierboven genoemde produktiewaarden en werkgelegenheidscijfers leidt dan tot de economische betekenis van de kunstsector. De hiervoor genoemde indirecte effecten vergen enige toelichting. De niet altijd expliciet vermelde gedachte hierbij is dat men de kunstsector als een toevoeging aan de bestaande economie van de betrokken regio ziet en de daarmee samenhangende bestedingen als een bestedingsimpuls. Op deze gedachte is naderhand kritiek geweest (zie paragraaf 6).

Impactonderzoek is, zoals uit het voorafgaande blijkt, vrij arbeidsintensief en daarom in het algemeen kostbaar onderzoek. In dit artikel wordt nagegaan wat de betekenis van dit soort onderzoeken is. Wat kan men ermee aantonen, wat voor beleid kan men (overheid, kunstinstellingen) erop baseren en, niet in de laatste plaats, wat kan en mag men er niet mee doen. Om dit te onderzoeken wordt eerst nagegaan wat de uitgangspunten zijn van de drie Nederlandse impactstudies; wat de gevolgde methoden zijn en, bovenal, wat de reacties – van pers, de politiek en van wetenschappelijk zijde – op de uitkomsten van het Amsterdamse onderzoek (dat het eerste in Nederland was en de meeste aandacht trok) geanalyseerd.

3. Het Amsterdamse onderzoek

Het Amsterdamse onderzoek, waarvan het rapport onder de titel *De economische betekenis van de professionele kunsten in Amsterdam* (idem: 3) betrekking had op het jaar 1983, is uitgevoerd door de Stichting voor Economisch Onderzoek der Universiteit van Amsterdam met de

schrijver van dit artikel als projectleider. Opdrachtgevers van dit onderzoek, dat beter bekend is onder de titel van de populaire samenvatting van het onderzoek *Meer dan één miljard*, waren het Amsterdams Uitburo, de gemeente Amsterdam en de Amsterdamse Kamer van Koophandel. Uitgangspunten en onderzoeksmethoden waren grotendeels gelijk aan het impactonderzoek in New York (waarvan het rapport in 1984 verscheen) maar het onderzoeksterrein was smaller. Voor de Amsterdamse studie werd het veld beperkt tot de professionele kunsten met uitsluiting van film, video en letteren, maar inclusief kunstonderwijs, kunstadvies- en beheersorganisaties. Per saldo zijn in het onderzoek 369 instellingen en zelfstandigen op het gebied van de uitvoerende kunsten, circa 2200 beeldend kunstenaars, 180 uitvoerings- en tentoonstellingsruimten en 81 intermediaire instellingen (bemiddeling, advisering en onderwijs op het gebied van kunst) vertegenwoordigd. Omdat van de meeste instellingen nauwelijks of geen gegevens in bestaande statistieken of dossiers aanwezig waren, moesten deze bijna alle benaderd worden met enquêtes over: inkomsten (subsidies en eigen inkomsten); uitgaven (loon- en salarisuitgaven, uitgaven voor benodigde goederen en diensten); en over de werkgelegenheid (naar woonachtig in Amsterdam of elders).

Een klein deel van de nodige informatie is verzameld via jaarverslagen en interviews. Van de binnen- en buitenlandse bezoekers die Amsterdam 'voor de kunst' bezochten, zijn op basis van CBS-onderzoek en bestedingsonderzoek onder buitenlandse toeristen door de gemeente Amsterdam, de met het kunstbezoek samenhangende bestedingen van hen die de hoofdstad speciaal bezochten voor kunstdoeleinden, onderzocht.

Daarnaast zijn de inkopen van de

kunstinstellingen, de aanvullende uitgaven van bezoekers en de uitgaven voor levensonderhoud van de in Amsterdam wonende werknemers van kunstinstellingen en beeldende kunstenaars via een input-outputanalyse⁹ doorgerekend op produktiewaarde en werkgelegenheid in Amsterdam buiten de kunstsector. Hierbij zijn deze uitgaven behandeld als een bestedingsimpuls, dat wil zeggen als additionele bestedingen (hierop kwam, zoals gezegd, later kritiek, zie paragraaf 6). Op verzoek van de opdrachtgevers zijn de effecten uitgedrukt in omzetten.

De resultaten van het onderzoek – dat betrekking had op 1983 – waren als volgt:

- omzet kunstsector *f* 506 miljoen;
- omzeteffect in Amsterdam van de bestedingen toeristen en bezoekers *f* 486 miljoen;
- omzeteffect van de bestedingen van de in Amsterdam wonende beeldende kunstenaars en werknemers in de kunstsector *f* 171 miljoen;
- omzeteffect in Amsterdam van de aankopen door kunstsector *f* 164 miljoen;
- totale omzet effecten in Amsterdam *f* 1,326 miljard.

Door het rekenen in omzetten ontstaan overigens dubbeltellingen, bijvoorbeeld ten aanzien van het effect van de aankopen van de kunstsector in andere sectoren. De waarde van de inkopen zit al in de omzet van de kunstsector zelf en wordt nog een keer meegeteld bij de leverende sectoren. Elimineert men deze dubbeltelling, dan resteert een netto omzeteffect van *f* 1,2 miljard. Verder ontstaat er een zekere overdrijving omdat niet alle omzet ook in Amsterdam geproduceerd wordt. Voor de omzet van de detailhandel wordt bijvoorbeeld grotendeels buiten Amsterdam ingekocht. Daardoor is het omzeteffect groter dan het productie-effect. De netto produktiewaarde in

Amsterdam als gevolg van kunst was iets minder dan f 1 miljard.⁴

De werkgelegenheid in de kunstsector is berekend op 6600 arbeidsjaren (bijna 12.000 personen) naast bijna 7000 arbeidsjaren in andere sectoren van de Amsterdamse economie. Qua werkgelegenheid blijkt de kunstsector, zoals gedefinieerd in het onderzoek, groter dan de reclamesector en even groot als de horecasector.

4. Het Zuidhollandse onderzoek

In opdracht van de Culturele Raad Zuid-Holland verrichtte het Economisch Technologisch Adviesbureau Strankinga in 1986 een onderzoek naar de economische betekenis van de professionele kunsten in Zuid-Holland (idem: 5).

Vergeleken met het Amsterdamse onderzoek betreft het hier een globale verkenning, gebaseerd op bestaande statistieken en enkele aannamen waarbij geen eigen veldwerk door middel van enquêtes is verricht. Ten opzichte van het Amsterdamse onderzoek konden, door gebrek aan gegevens, daarom niet worden meegenomen: kunstuitleninstellingen en galeries; kunstveilingen; producenten en bemiddelaars; ondersteunende instellingen en particuliere kunstonderwijsinstellingen. Het onderzoek beperkte zich verder tot de gesubsidieerde kunsten.

Ook de wijze van de verzameling van de basisgegevens wijkt af van het Amsterdamse onderzoek. Dat gebeurde niet op grond van enquêtes onder instellingen, maar door het verzamelen van subsidie-uitgaven in Zuid-Holland en het bijschatten – onder andere op basis van de bij het CBS bekende bezoekersaantallen – van de eigen inkomsten (beredeneerde aannamen werden gemaakt voor de gemiddelde entreprijzen). Hiermee berekent Strankinga de totale inkomsten van de kunstsector, die hij vervolgens gelijk stelt

aan de totale uitgaven. Hij gaat er dus impliciet vanuit dat de kunstsector geen winst maakt en dat verliezen worden gedekt door subsidies. Deze wijze van gegevensverzameling heeft als charme dat dit betrekkelijk snel kan gebeuren, al leidt het tot veel meer globale resultaten en mogelijk tot omissies. Voor een benadering van een orde van grootte is deze goedkope methode van gegevensverzameling echter zeker toelaatbaar. Strankinga komt op basis van zijn methode op een produktiewaarde van de professionele kunsten in Zuid-Holland van f 531 miljoen, een fractie hoger dan de door de SEO berekende waarde voor Amsterdam (waar echter meer deelsectoren zijn meegenomen). Vervolgens raamt Strankinga de toegevoegde waarde van de kunstsector in Zuid-Holland op f 357 miljoen waaruit volgt dat voor f 174 miljoen wordt ingekocht bij andere bedrijfstakken.

Op basis van dezelfde methode als het Amsterdamse onderzoek raamt Strankinga de aanvullende uitgaven van kunstbezoekers op f 15,- per bezoek en in totaal derhalve op f 27 miljoen in totaal. Dit is veel minder dan in het Amsterdamse onderzoek omdat de uitgaven van buitenlandse kunsttoeristen en de daarmee samenhangende logieskosten buiten beschouwing zijn gelaten.

De werkgelegenheid in de kunstsector schat de onderzoeker op grond van het Werkgelegenheids Informatie Systeem Zuid-Holland (WIS) op ruim 14.000 arbeidsplaatsen. In het Amsterdamse onderzoek was dit, inclusief onbetaalde krachten, 12.000.

Met behulp van een input-outputmodel⁵ berekent Strankinga, analoog aan de in het Amsterdamse onderzoek gehanteerde methodiek, de uitstralingseffecten van de aankopen door de kunstsector; de aanvullende uitgaven van kunstbezoekers en de bestedingen van verdiende inkomens na de kunstsector. Hij komt daarmee op een totaal produktie-effect

van f 720 miljoen en een werkgelegenheidseffect van 7900 arbeidsjaren.

5. Het Groningse onderzoek

Drs. R.L.C.I. Julien van de Groningse Faculteit Bedrijfskunde verrichtte voor de provincie Groningen een impactstudie van de sector kunst en cultuur voor het jaar 1987 (idem: 4). De sector wordt hier anders gedefinieerd dan in de beide vorige onderzoeken, namelijk inclusief de amateurorganisaties. Julien wijkt ook af van de beide andere onderzoeken door de additionele uitgaven van kunstbezoekers niet mee te nemen terwijl deze in de Amsterdamse impact juist van grote betekenis waren.

De totale populatie organisaties die zich in Groningen met kunst en cultuur bezig houden, wordt door Julien geschat op 1000 à 1100 instellingen, waarvan 900 amateurorganisaties. Aangezien deze laatste voor het grootste deel geen werkzame personen kennen, is het onderzoek beperkt tot 164 organisaties, waarvan de inkomstensoorten en werkzame personen via interviews en (deels) schattingen werden benaderd. De uitgaven konden slechts ten dele in kaart worden gebracht en zijn vermoedelijk behandeld op basis van 'inkomsten = uitgaven', waarbij de uitgaven zijn gescheiden in loon- en salariskosten en overige uitgaven.

Op grond van deze gegevensverzameling werd de omzet (totale uitgaven) van de sector kunst en cultuur op f 130 miljoen geraamd bij een aantal werkzame personen van bijna 2800. Met behulp van een regionale input-outputanalyse zijn vervolgens de indirecte effecten op produktie en werkgelegenheid in de provincie Groningen berekend, in wezen analoog aan de methoden gebruikt in Amsterdam en Zuid-Holland. Hiertoe is het uitgavenpatroon van de sector kunst en cultuur gelijk gesteld aan dat van de hele sector cultuur, sport en recreatie, waarvan het uitgavenpatroon (= aandelen

ontvangende bedrijfstakken) in het input-outputmodel staan beschreven. Deze methode komt neer op het berekenen van de produktie- en werkgelegenheidseffecten van de inkopen door de kunstsector en de inkomensbestedingen van de mensen die er werken (dat wil zeggen de toeleverings- en verzorgende effecten). Hiermee komt het totale omzeteffect van het bestaan van de Groningse sector kunst en cultuur op circa f 185 miljoen en het werkgelegenheidseffect op circa 3600 werkzame personen.

6. Kritiek

Op de hier beschreven onderzoeken en met name op het Amsterdamse onderzoek, zijn verschillende soorten kritiek uitgeoefend. 'Te veel' roepen diverse kritische economen: door de gevolgde methoden krijgt men veel te hoge bedragen, en daarmee wordt de betekenis van de kunstsector overdreven. 'Te weinig' roepen sommige anderen, alleen de meetbare resultaten worden in de beschouwingen betrokken, terwijl andere effecten buiten beeld blijven.

te veel?

Optelling van de produktiewaarde in de kunstsector bij de onder andere door toeristische bestedingen gegenereerde produktiewaarde in andere bedrijfstakken is ontoelaatbaar, omdat men daardoor dubbeltellingen en overdreven toerekeningen krijgt. Aldus de kritiek van F. de Kam (idem: 7) op het Amsterdamse onderzoek; het economische belang van de kunstsector zou alleen bestaan uit de toegevoegde waarde in de kunstsector zelf. Deze kritiek is juist en onjuist tegelijk. Het is correct dat er in de optelling dubbeltellingen zitten. In de produktiewaarde van de toeleverende bedrijfstakken is, zoals gezegd, namelijk al een deel van de produktie van de kunstsector begrepen, namelijk de

inkopen van de kunstsector. Het opgetelde bedrag mag men dus niet vergelijken met de totale produktie in de betrokken regio. Wél toelaatbaar is voor dit doel de optelling van de toegevoegde waarden.

Onjuist is de kritiek dat de economische betekenis van de kunstsector alleen ligt in de toegevoegde waarde (= som van de arbeidskosten en winst) van de kunstsector zelf. De via de aanvullende uitgaven van kunstconsumenten gecreëerde produktie – bijvoorbeeld in de horeca en het transportwezen – mogen wel degelijk aan de kunstsector worden toegeschreven, mits men weet dat de oorzaak of aanleiding van de uitgaven in kunstbezoek liggen (idem: 8). Men mag dus niet alle ‘nevenbestedingen’ van alle kunstbezoekers meetellen, maar alleen de nevenbestedingen van diegenen die zonder de aanwezigheid van de kunstsector niet waren gekomen.

In de praktijk van onderzoek leidt dit tot zekere arbitraire toedelingen. Maar aan het principe dat ‘kunst trekt’ doet dit niets af en de kwantificering van die trekkracht en is zelfs vaak een van de aanleidingen tot impactonderzoek.

Impactonderzoek leidt tot overdrijving van de economische betekenis, omdat het (impliciet) van een verkeerd uitgangspunt vertrekt, stelt Hans Abbing in zijn *Een economie van de kunsten* (idem: 9). De berekening wordt uitgevoerd op grond van de vraag wat er gebeurt als de ‘kunstsector in Amsterdam van de ene op de andere dag zou verdwijnen’. Volgens Abbing is dat onjuist.

Vertaalt men ‘onjuist’ met ‘niet-realistisch’ dan is Abbings constatering terecht. Inderdaad gaat de gevolgde methode bij de besproken impactonderzoeken (impliciet) uit van het verdwijnen van de hele kunstsector. In de berekeningen via de input-outputanalyse worden de inkomsten van de kunstsector en de

bijkomende bestedingen van kunstbezoekers als een impuls beschouwd. Dat wil zeggen als additionele vraag die via de zogenaamde *multiplier*-effecten tot extra werkgelegenheid en produktie leiden. Ook in Duits onderzoek (idem: 2f) wordt gewaarschuwd tegen deze methode die overigens alleen toelaatbaar is als de bestedingen inderdaad additioneel zijn; dat wil zeggen niet ten koste gaan van bestedingen elders.

De werkelijkheid is meestal anders. Stel dat de overheid de subsidie aan de kunstsector zou halveren, dan zouden als eerste gevolg een flink aantal kunstinstellingen hun deuren moeten sluiten en andere fors moeten bezuinigen. Een deel van de toegevoegde waarde in de kunstsector valt dan weg. Geheel volgens het ‘impactscenario’ zet dit een negatieve spiraal in werking. Er zijn echter compenserende factoren. De ex-werknemers van de verdwenen kunstinstellingen raken niet geheel brodeloos maar ontvangen uitkeringen. Daarmee houden zij een aanzienlijk deel van hun aankopen in de verzorgende sector in stand.

Een belangrijke compenserende factor schuilt ook in het vermoedelijke gedrag van de overheid. Denkbaar is dat men deze halvering van de kunstsubsidies ten gunste van het financieringstekort laat komen, dat wil zeggen niet opnieuw uitgeeft. In dat geval is het gerechtvaardigd de bestedingen aan de kunstsector als impuls te beschouwen. Meer realistisch is echter dat de overheid althans een deel van de bezuiniging op kunstsubsidies aan andere zaken besteedt, bijvoorbeeld sport. Daar ontstaan dan – precies volgens het ‘impactscenario’ – positieve spiraalwerkingen in de aan de sport toeleverende bedrijfstakken en de verzorgende sector. Theoretisch is het zelfs denkbaar dat deze positieve spiraalwerking groter is dan de negatieve bij de gehavende kunstsector, maar dit terzijde. Dan

kunnen nog ‘verzachtende’ effecten optreden bij de geïnduceerde toeristische bestedingen. Als de kunstsector tot de helft zou inkrimpen, hoeft dat niet met het kunsttoerisme te gebeuren. Zou, om het voorbeeld verder uit te werken, de overheid bezuinigen op de avant-garde (die naar verhouding minder bezoekers en zeker minder toeristen trekt dan het traditionele kunstaanbod), dan zouden de geïnduceerde toeristische bestedingen slechts weinig dalen.⁶

Wat betekent dit alles? In de eerste plaats dat de gebruikelijke methoden van impactonderzoek door het onrealistische uitgangspunt tot een te grote ‘impact’ leiden. In de tweede plaats dat de ‘echte’ impact in feite niet te berekenen is omdat deze afhangt van het gedrag van de overheid – op welke delen van de kunstsector bezuinigt men en wat doet de overheid met de bezuinigde bedragen – en van het heersende stelsel van sociale zekerheid. Deze kanttekeningen illustreren dat de ‘economische betekenis’ dus zeer sterk afhangt van de gekozen veronderstellingen. Dit leidt tot de vraag of men wel over dé economische betekenis kan spreken.

te weinig?

Degene die de stelling dat impactonderzoeken onvolledig zijn het meest systematisch heeft uitgewerkt, is H. Chartrand verbonden aan het Canada Council, een advieslichaam op kunstgebied van de Canadese overheid. In een publikatie getiteld *An Economic Impact Assessment of the Canadian Fine Arts* (idem: 10) geeft hij de volgende typologie van economische effecten van kunst:

1. primaire effecten op produktie en werkgelegenheid via de directe bestedingen aan de kunstsector (particuliere en overheidsbestedingen);
2. automatisch optredende secundaire effecten via de inkomens*multiplier* (door de

- kunstabestedingen als impuls te nemen – zie hiervoor – ontstaan positieve spiraalwerkingen die de totale produktie en werkgelegenheid op een hoger niveau brengen dan die op grond van de primaire effecten);
3. niet automatisch optredende secundaire effecten, zoals:
 - aantrekkingskracht van de kunst op bezoekers en toeristen;
 - aantrekkingskracht op vestiging van bedrijven (in verband met de aantrekkelijkheid voor werknemers van een rijk kunstaanbod);
 - de waardetoevoeging aan het nationaal (of regionaal) produkt door betere design en reclame (Chartrand beschouwt ontwerpen en reclame als uitvloeisel en/of onderdeel van de kunst);
 4. tertiaire effecten die ontstaan omdat kunst een creatief klimaat helpt scheppen waardoor innovatie wordt bevorderd (= toename produktie en werkgelegenheid via investeringen) en werknemers in hun werk worden gestimuleerd (vergroting produktiviteit);
 5. quartaire effecten die ontstaan door een aantrekkelijker leefklimaat, een sterker nationaal en cultureel bewustzijn en een grotere tolerantie.

In deze opsomming zal de lezer in de punten 1, 2 en ten dele in 3 de bouwstenen van de eerder beschreven impactstudies herkennen. De andere punten zijn nieuw maar zijn ook in zekere zin speculatief. Het is mogelijk dat zij bestaan, maar de causale relatie lijkt moeilijk aan te tonen. Rechtstreekse vragen naar de betekenis van de culturele sector voor het vestigingsgedrag van bedrijven levert in Nederland bijvoorbeeld niet veel op: als bewust motief speelt het een zeer geringe rol. In de Verenigde Staten zijn echter voorbeelden

bekend van grote bedrijven die zelf theaters en musea stichtten om de aantrekkelijkheid van de vestigingsplaats voor het personeel te vergroten en daarmee het verloop te verkleinen.

Tertiaire effecten zijn nog moeilijker aan te tonen; ze zijn aannemelijk te maken, maar niet te kwantificeren. Ook de richting van de causale relatie is niet eenduidig. Een creatief klimaat kan namelijk door kunst 'veroorzaakt' worden, maar eveneens een bloei van de kunst tot gevolg hebben.

Dit geldt nog sterker voor de quartaire effecten, al meent Abbing op pagina 219 van zijn boek (idem: 9) dat 'cultureel prestige' in internationaal of interstedelijk verband een aanzienlijk welvaartselement kan vertegenwoordigen. De Nederlander kan inderdaad trots zijn op zijn Rembrandt, op zijn Rijksmuseum, Holland Festival of Het Nationale Ballet. Deze trots vergroot zijn welzijn en is daarmee een economische grootheid – een 'impact'. Hij heeft er wellicht zelfs (belasting)geld voor over om dit soort zaken in stand te houden. Ook dit laatste is echter slecht of niet meetbaar.

Hoe moeten wij tegenover de nieuwe 'impacts' van Chartrand staan? Betekenen zij inderdaad dat de traditionele impactstudies incompleet zijn en dat de economische betekenis van kunst wordt onderschat? Naar mijn mening is het duidelijk dat de 'traditionele' impactstudies inderdaad niet alle economische effecten van de kunst in beeld brengen, maar slechts de meetbare. Dit betekent echter niet per definitie dat de economische betekenis van de kunst wordt onderschat. Immers, in de in Nederland uitgevoerde impactstudies wordt de economische betekenis door het onrealistische uitgangspunt juist overschat. Dezelfde redenering kan ook ten aanzien van de tertiaire en quartaire effecten worden gevolgd; namelijk dat er geen lineair verband is tussen omvang

van de kunstsector en de effecten daarvan. Een halvering van de kunstsector leidt niet per definitie tot een halvering van de effecten, noch leidt een verdubbeling van de kunstsector tot een verdubbeling van de effecten. Het hangt er maar van af welke veronderstellingen men hanteert: welk deel van de kunstsector krimpt in, wat doet de overheid met de bezuinigde subsidiebedragen enzovoort. Als de 'trots' wegens bepaalde culturele prestaties (zeg: Het Nationale Ballet) in een economisch effect resulteert, kan, als de overheid de bespaarde subsidie in training van sportmensen investeert, wellicht een even groot effect worden ontleend aan de 'trots' wegens Olympische prestaties van bepaalde sportmensen. Met dit voorbeeld doemt de vraag op waar we eigenlijk mee bezig zijn: wat betekent de 'economische betekenis van kunst' nu eigenlijk?

7. Evaluatie

Toen de Amsterdamse impactstudie als eerste van zijn soort in Nederland in 1985 openbaar werd gemaakt, gaf dit aanleiding tot een grote hoeveelheid publiciteit. Bijna alle dagbladen, de televisie en de radio besteedden er aandacht aan, soms zelfs in hoofdartikelen. De teneur van de meeste beschouwingen was juichend: zie toch hoe groot de kunstsector is en hoeveel mensen er hun brood verdienen. Zie toch hoe belangrijk de kunstsector voor de Amsterdamse economie is ('meer dan één miljard'). Zie hoe welbesteed de overheidssubsidie is, zorg ervoor dat de kip met de gouden eieren niet door bezuinigen wordt geslacht. Een commentaar in een van de dagbladen luidde dat het onderzoek belangrijk was 'omdat nu duidelijk was gebleken dat kunstenaars geen subsidie-bedelaars waren, maar een belangrijke economische categorie'. Kortom, de economische betekenis van de kunst werd opgevat als een ultieme sanctionering. Sommige journalisten meenden, door een foute

interpretatie⁷ van gegevens, een fiscaal perpetuum mobile te hebben gevonden: de subsidie aan de kunst levert de overheid een nog groter bedrag aan belasting (btw en inkomstenbelasting) op.

In het licht van de voorafgaande analyse zal duidelijk zijn dat de meeste in de pers getrokken conclusies economisch gezien onhoudbaar zijn. Alleen de constatering dat de kunstsector zelf als bedrijfstak aanmerkelijk groter was dan gedacht en zeer arbeidsintensief (overigens mede door de relatief lage inkomens!) was juist. Onjuist echter was dat 'bewezen' zou zijn dat de kunstsubsidies dus goed besteed waren en het verhaal van de kip met de gouden eieren was zelfs binnen de context van de impactstudie een onterechte conclusie. Impactstudies kunnen niet aantonen of subsidies 'welbesteed' zijn; immers, als iemand zou aantonen dat dezelfde subsidiebedragen in andere sectoren (sport!) in een hoger productie- en werkgelegenheidsrendement resulteren, zou men volgens deze interpretatie dat dan ook ogenblikkelijk moeten doen! Het feit van economische impact zegt dus niets over de juistheid van subsidiebedragen. Economische betekenis is geen maatstaf voor kunstsubsidies (idem: 11).

Betekent dit nu dat, zoals Abbing zegt dat 'in economisch opzicht de betekenis van impactanalyses gering is?' Ja en nee. Ja, voor zover het de totaaluitkomsten betreft. Dat in 1983 de totale impact van de Amsterdamse kunst meer dan één miljard zou zijn of iets minder (in productie, zonder dubbel telling) zegt niet veel. Het heeft vooral waarde op het gebied van public relations, in beleidsmatig opzicht kan men weinig met een dergelijk bedrag. Dit geldt overigens ook als men de traditionele weg bewandelt waarbij de betekenis van een bepaalde bedrijfstak alleen

wordt uitgedrukt in de productie en werkgelegenheid in die bedrijfstak. Deze traditionele aanpak zal minder kritiek losmaken maar is niet meer of minder beleidsrelevant dan de vorige. Men vergelijkt geen alternatieve situaties met elkaar: de berekende productie- en werkgelegenheids-cijfers geven geen antwoord op de vraag: 'Wat gebeurt er, indien...'

Mijn mening is dat impactstudies inderdaad alleen relevant zijn als doorrekening van de effecten van concrete beleidskeuzen. Bijvoorbeeld de vestiging van een architectuurmuseum of vormgevingsinstituut, of de opheffing van een orkest. De impactstudie dient dan om de economische gevolgen van een mogelijke beslissing zo goed mogelijk te overzien en wellicht ook te voorspellen.

Daarnaast kunnen de onderdelen van een impactmeting van belang zijn. Uit de analyse van de sector kunst in Amsterdam blijkt hoe arbeidsintensief deze sector is en dat die werkgelegenheid vooral Amsterdammers betreft. Inkrimping van de kunstsector geeft dus naar verhouding ernstige werkgelegenheidseffecten. Verder is een waardevol bijproduct van het Amsterdamse onderzoek dat de kunstsector voor het eerst duidelijk in kaart is gebracht (in instellingen, kunstdisciplines, werkzame personen en dergelijke). Bestaande statistieken konden daar niet in voorzien. Een andere relevante bijkomstigheid van de impactstudie in Amsterdam was de kwantificering van de aantrekkingskracht van de kunstsector op het buitenlands en binnenlands toerisme.

Men kan tegenwerpen dat men voor dit soort inzichten niet noodzakelijkerwijs is aangewezen op impactstudies. Dit is inderdaad waar, maar daarbij dient men te bedenken dat driekwart van het werk voor de Amsterdamse studie betrekking had op het vergaren van de

bovengenoemde gegevens. Met andere woorden dit had toch moeten gebeuren. Maar de economische betekenis van een sector – hoe ruim of eng ook berekend – is een weinig zinvol begrip dat alleen tot verwarring aanleiding geeft.

Noten

- Deze contactdag onder de titel *Nederlandse en Vlaamse economen over kunst en cultuur, 1980-heden* werd georganiseerd door de Boekmanstichting en de Erasmus Universiteit op 22 november 1991 in theater de Brakke Grond in Amsterdam.
- Dit zijn de traditionele grootheden waarin de omvang van een economie wordt uitgedrukt. Met produktiewaarde wordt bedoeld op de in geld uitgedrukte waarde van alle goederen en diensten die in het betrokken gebied per jaar worden voortgebracht. Dit bedrag is gelijk aan de toegevoegde waarden van alle bedrijfstakken in dat gebied. Toegevoegde waarde is de waarde die door een bedrijfstak aan de waarde van de ingekochte grondstoffen, materialen en dergelijke wordt toegevoegd door bewerking, veredeling of beschikbaarstelling. Voor een land wordt de totale produktiewaarde ook wel het nationale produkt genoemd.
- Een input-outputanalyse is gebaseerd op onderzoek door het CBS van de leveringen van goederen diensten en de daarvoor gedane betalingen tussen bedrijfstakken en andere sectoren (zoals overheid en gezinshuishoudingen). Op basis hiervan kan worden berekend hoe een vraagimpuls zich verspreidt over allerlei bedrijfstakken, de overheid (belastingen) en de gezinnen (inkomens).
- Alleen dit cijfer mag vergeleken worden met de totale nettoproduktiewaarde van Amsterdam; in dit laatste cijfer zijn namelijk alle dubbelstellingen geëlimineerd, die ontstaan als men de omzetting van alle bedrijfstakken in Amsterdam bij elkaar zou optellen. Dan immers telt men de waarde van de produktie van bedrijfstak A, die als grondstof dient voor bedrijfstak B twee keer mee: een keer bij bedrijfstak A en nog een keer in de omzet van bedrijfstak B. Om dit te vermijden werkt men bij het berekenen van het nationaal of regionaal produkt met de toegevoegde waarde: dat is de waarde die bedrijfstak B door bewerking of veredeling toevoegt aan de ingekochte grondstof bij bedrijfstak A. Aangezien in de werkelijke economie vele bedrijfstakken meewerken aan de voortbrenging van een consumptiegoed, kunnen dubbel- en meervoudige tellingen zeer omvangrijk zijn.

- Voor een technische uiteenzetting zij verwezen naar het recente proefschrift van dr. J.A.M. Wesseling (idem: 12). Waar het om gaat is dat de bestaande input-outputtabellen werken met vrij breed gedefinieerde bedrijfstakken. De sector kunst komt daar niet apart in voor, maar zit verborgen in de veel grotere sector 'cultuur, sport en recreatie'. Van deze sector heeft het CBS de totale uitgaven gemeten: aan salarissen, belastingen en inkopen bij andere bedrijfstakken. Deze uitgaven zijn niet alleen bekend in bedragen, maar ook in percentages van de totale uitgaven van de genoemde sector. Wat Julien en ook Strankinga nu doen is het toepassen van deze percentages op het door hun geraamde uitgaventotaal van de sector kunst [in Groningen resp. Zuid-Holland]. Zij gaan er daarbij impliciet vanuit dat dit uitgavenpatroon (% van de totale uitgaven) van de sector kunst ongeveer gelijk is aan die van de hele sector cultuur, sport en recreatie. Uiteraard is dit niet zeker. Deze stap is echter nodig, omdat zij anders niet in staat zijn te schatten wat de produktiewaarde en werkgelegenheid is van de inkopen van de kunstsector.
- In Amsterdam kwam in 1983 ruim 90% van het buitenlandse toerisme voor enkele topattracties: Museum, Rijksmuseum, Stedelijk Museum, Anne Frank Huis en het Rembrandthuis.
- Men vergeleek de totale kunstsubsidie met het totaal aan ingehouden btw op de gegeneerde produktie en de inkomstenbelasting op de totaal verdiende inkomens, vergetend dat werkers in de kunst gesubsidieerd onderwijs hebben genoten, beschermd worden door de politie, dijkbewaking, leger enzovoort. Men vergeleek dus alle staatsinkomsten dank zij kunst met slechts een deel van de staatsuitgaven nodig om de kunstsector te laten functioneren.

Literatuur

- Economic impact of arts and cultural institutions: case studies in Columbus, Minneapolis, St. Paul, St. Louis, Salt Lake City, San Antonio, Springfield.* Washington D.C.: Publishing Centre for Cultural Resources/National Endowment for the Arts, Research Division, 1981.
- The arts as an industry: their economic importance to the New York - New Jersey Metropolitan region.* New York/ New Jersey: The Port Authority, 1983.
- Auswirkungen der Salzburger Festspiele auf Wirtschaft und Arbeitsmarkt.* Salzburg: Salzburger Landesregierung, 1981. Salzburg Dokumentationen; nr. 54.
- Vaughan, D.R. *The economic impact of the Edinburgh Festival, 1976: summary report.* Edinburgh: Scottish Tourist Board, 1977.
- Taubmann, W., und F. Behrens. *Wirtschaftliche Auswirkungen von Kulturangeboten in Bremen.* Bremen: Universität Bremen, 1986 (Studiengang Geographie, nr. 10).

- Bischof, P.D. *Die wirtschaftliche Bedeutung der Züricher Kulturinstitute.* Zürich: Bankhaus Bär, 1984.
- Myerscough, J., A. Bruce et al. *Economic importance of the arts in Glasgow, Ipswich, Merseyside.* London: Policy Studies Institute, 1988 (PSI Research Report; nr. 672).
- Hummel, M., und M. Berger. *Die volkswirtschaftliche Bedeutung von Kunst und Kultur.* Berlin/München: Duncker und Humblot, 1988 (Schriftenreihe des Ifo-Instituts für Wirtschaftsforschung; nr. 122).
- Hietbrink, S., F. van Puffelen en J.A.M. Wesseling. *De economische betekenis van de professionele kunsten in Amsterdam.* Amsterdam: Stichting voor Economisch Onderzoek der Universiteit van Amsterdam, 1985 (SEO-rapport; nr. 185).
- Julien, R.L.C.I. *Beeld en werkelijkheid: de economische betekenis van kunst en cultuur voor Groningen.* Groningen: Provincie Adviesorgaan voor Welzijnsaangelegenheden, 1989 (publikatie; nr. 9).
- De economische betekenis van de professionele kunsten in Zuid-Holland: een eerste aanzet tot de kwantificering van de bijdrage aan het regionaal produkt.* Utrecht: Economisch Technologisch Adviesbureau Strankinga, 1986.
- Nijkamp, P. 'Evaluation measurement in conservation planning'. In: *Journal of Cultural Economics*, vol. 15, 1991, nr. 1, June, pp. 1-27.
- Kam, C.A. de. 'Een klein kunstje'. In: *Economisch-Statistische Berichten*, jrg. 68, 1983, nr. 3347, 16 maart.
- Hietbrink, S., en F. van Puffelen. 'Discussie: "Een klein kunstje" (repliek)'. In: *Economisch-Statistische Berichten*, jrg. 71, 1986, nr. 3544, 19 februari, p. 208.
- Abbing, H.R. *Een economie van de kunsten: beschouwingen over kunst en kunstbeleid.* Groningen: Historische Uitgeverij, 1989.
- Chartrand, H. *An economic impact assessment of the Canadian Fine Arts: an arts research monograph presented at the third international conference on cultural economics.* Ottawa: Canada Council, 1984.
- Puffelen, F. van. 'Cultural accounting and cultural performance'. In: *Cultural economics 88: a European perspective*; C.R. Waits, W.S. Hendon and J.M. Davidson Schuster (eds.). Akron: Association for Cultural Economics, 1989, pp. 89-95.
- Wesseling, J.A.M. *Amsterdamse inzet-afzet-tabellen: analyse en gebruik in een beleidsondersteunend systeem.* Amsterdam: Universiteit van Amsterdam, 1992 (proefschrift Universiteit van Amsterdam).

Bibliografische gegevens

Puffelen, F. van (1992) 'De betekenis van impactstudies'. In: *Boekmancahier*, jrg. 4, nr. 12, 181-191.

Frank van Puffelen

werkte sinds 1976 als senior onderzoeker bij de Stichting voor Economisch Onderzoek met als speciaal interessegebied de economie van kunst en cultuur